

Наталія Кривець

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ МУЗИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ХІХ ст.

У статті висвітлюються питання історії українсько-німецьких музичних зв'язків у ХІХ ст. Особливу увагу приділено навчанню українських музикантів, зокрема М.В. Лисенка, у Німеччині, впливу німецької музичної культури на їх творчість.

Ключові слова: *Україна, Німеччина, Лейпцизька консерваторія, викладач, музикант, композитор, музичний твір, концерт.*

Взаємозв'язок і взаємозбагачення української і німецької культур у галузі освіти, науки і мистецтва відбувається на основі культурних надбань і кращих традицій, які століттями створювалися нашими народами. У ХІХ ст. у багатьох галузях духовного життя України, зокрема у музичній творчості, спостерігалися впливи німецької культури.

До середини ХІХ ст. важливу роль у культурному житті України відігравали придворні хори, театри і оркестри при великих дворянських садибах, до яких часто входили й іноземні, зокрема німецькі, артисти і музиканти. Так, у одному з найкращих в Україні кріпацькому оркестрі поміщика П. Галагана в с. Дігтярі, що на Полтавщині, капельмейстером був досвідчений музикант німець Краузе, першою скрипкою — кріпак А. Наруга, який три роки коштом пана навчався музиці у Дрездені у польського композитора й скрипаля К. Ліпінського¹. Німецький скрипаль, педагог, композитор А. Герке у 1825–1835 рр. був капельмейстером кріпацького оркестру графа В. Ганського в Житомирі. Оркестр виконував твори Л. ван Бетховена з такою вправністю і точністю, що викликало подив у слухачів. Німецький музикант Пфейфер тривалий час був диригентом високопрофесійного домашнього оркестру поміщика Г. Тарновського в Качанівці. Німецький композитор, музичний теоретик, професор Лейпцизької консерваторії М. Гуаптман на початку ХІХ ст. був домашнім учителем музики в маєтку князя А. Репніна в Яготині Переяславського повіту, вчителював в Одесі і Полтаві, Карл фон Лау працював у оркестрі О. Розумовського. Німецькі музиканти привозили з собою ноти і тому не дивно, що на початку ХІХ ст. у репертуарі українських оркестрів і капел була добре представлена найсучасніша музика німецьких композиторів.

У першій половині ХІХ ст. в Україні концертне життя відбувалося переважно в аристократичних салонах, залі Дворянського зібрання, окремих поміщицьких маєтках. Музичні виступи відбувалися також у

приватних пансіонах, Інституті шляхетних дівчат, ліцеях, університетах. Так, наприклад, в залі Рішельєвського ліцею влаштовувалися камерні вечори, де звучали твори В.-А. Моцарта, Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, Ф. Мендельсона, Р. Крейцера. Такі концерти відвідувала чимала кількість слухачів.

У той час Україну, зокрема Київ, часто відвідували західноєвропейські артисти. Німецький скрипаль А. Герке виступав з концертами в Україні у різних містах, зокрема в 1823 р. концертував у Києві. Під час гастролей у Російській імперії німецький піаніст, композитор Е. Мертке записав слова і мелодії багатьох українських народних пісень. 1864 р. було опубліковано 1-й випуск, до якого увійшло 25 пісень. З кінця 1820-х років киян захоплював своїм виконанням варіацій віолончеліст-віртуоз Бернгард Ромберг, який прибув з Петербурга, а також його небіж Кіпріан Ромберг — автор творів для віолончелі й популярних російських романсів. Німецький піаніст і композитор, випускник Лейпцизької консерваторії К. Бюхнер у 1871–1872 рр. виступав з концертами в Києві. Так, 18 квітня 1872 р. Бюхнер виконав разом з М.В. Лисенком «Анданте з варіаціями» Р. Шумана для двох фортепіано, а 20 квітня того ж року він ознайомив киян із своїм твором «Концертна парафраза на російську мелодію»². У сезоні 1873–1875 рр. Бюхнер виступав у зібраннях Київського відділення Російського музичного товариства, де виконував фортепіанні п'єси Ф.-Ф. Шопена і Р. Шумана, а також брав участь у фортепіанних ансамблях різного складу (тріо і квінтетах). У рецензії на концерт, що відбувся 14 квітня 1875 р., позитивно оцінювалося виконання Бюхнером варіацій Шопена, особливо було відзначено силу, виразність та сміливість його гри³. 20 грудня 1875 р. Бюхнер разом з відомими музикантами — скрипалем О.О. Шевчиком і віолончелістом Л.К. Альбрехтом — виступав у концерті Київського відділення РМТ, виконуючи тріо Шумана. Бюхнер багато працював як композитор, написав велику кількість романсів на тексти Г. Гейне, І. Нікітіна, О. Толстого та ін. У 1871–1876 рр. він працював викладачем Київського музичного училища.

У Києві на постійних засадах працювали німецькі диригенти Р. Пфеніг, Л. Альбрехт, Б. Каульфус, Ф. Шредер, Р. Буллеріан. Останній керував у 1896–97, 1900–1901, 1905, 1907 рр. літніми симфонічними концертами, що проходили в Купецькому саду м.Києва з перших днів травня і до середини вересня щоденно. Кияни відгукувалися про Буллеріана як про диригента, який служить «культу гарної музики»⁴. У рецензії київського музиканта В. Чечотта на його виступи зазначалося «При цілковитому зовнішньому спокої його диригування досягає, де потрібно, належного одухотворення»⁵. В іншій рецензії він відзначає «захоплення і виразність виконання»⁶. У 1899 р. літніми концертами в Купецькому саду диригував

Моріц Келер, 1909 — Генріх Мельцер, 1910 — Оскар Фрід, 1911 — Ернст Вендель, 1899 і 1904 рр. відбулися концерти Берлінського симфонічного оркестру під керуванням Артура Нікіша, які були названі у відгуках «дійсно музичним святом»⁷. На сцені Київської російської опери, яка була створена у 1867 р., йшли опери німецького композитора Р. Вагнера «Тангейзер», «Лоенгрін», «Летючий голландець»⁸.

У XIX ст. українською історією, культурою, фольклором почали активно цікавитися та втілювати у своїй творчості знані європейські митці. Вплив українських народних мелодій позначився на музиці німецьких композиторів Й.-С. Баха, Л. ван Бетховена, К. Вебера, Й. Брамса та ін. На мелодію української народної пісні «Їхав козак за Дунай» Л. ван Бетховен у 1816 р. створив у циклі «24 пісні різних народів» варіації (для голосу в супроводі скрипки, віолончелі та фортепіано), а також варіації на тему пісні «За городом качки пливуть» (1818 р.). Інтонації українських народних пісень відчутні і в інших творах композитора. Л. ван Бетховен підтримував творчі стосунки з дипломатом, послом у Відні графом А. Розумовським, який виступав у ролі його мецената і протектора. Композитор присвятив йому п'яту і шосту симфонії, три струнні квартети («квартети Розумовського»), першим виконавцем яких став кращий у Відні струнний квартет, який А. Розумовський організував у 1808 р. і утримував на свої кошти⁹. Незважаючи на те, що А. Розумовський майже все життя перебував за кордоном, його оркестр, який він у 1803 р. успадкував від свого батька К. Розумовського, існував на батьківщині. Німецький композитор К. Вебер створив одні з найкращих у романтичній музиці фортепіанні варіації на тему пісні «Їхав козак за Дунай». Впливи української народної музики відчутні також у двох струнних квартетах німецького композитора-класика Й. Брамса (1865–73, 1875 рр.). «Варіації на українську народну пісню» для симфонічного оркестру у 1882 р. написав німецький композитор, педагог, музикознавець І. Кнопп. Він у 1874–1882 рр. викладав теорію музики в Харківському музичному училищі¹⁰. Водночас, у деяких творах українських авторів першої половини XIX ст. Г. Рачинського, Й. Витвицького, В. Пашенка, І. Лозинського та ін. помітними є виразні впливи класичної і ранньоромантичної стилістики німецької музичної творчості початку XIX ст.

Наприкінці XVIII ст. у Німеччині, поряд з церковними хорами, організовувалися різноманітні співацькі об'єднання, зокрема чоловічі хори. Ця хорова справа швидко розповсюдилася і серед німців, що проживали в Центральній та Східній Європі. Так, у Києві, Харкові, Одесі та ін. містах України утворювалися співацькі та музичні об'єднання, які знайомили українську громадськість із зразками німецької музичної культури.

Від 1854 р. у Києві існувало німецьке чоловіче «Товариство співів», головною метою якого відповідно до статуту було «збереження і підтримка німецької культури, звичаїв, освіти й мови». Товариство влаштувало концерти, музичні та літературні вечори, драматичні вистави тощо. Воно мало свій оркестр і під час освячення нової кірхи на Лютеранській вулиці хор під акомпанемент оркестру виконав уривок з ораторії «Месія» Г.-Ф. Генделя. 5 грудня 1864 р. у Дворянському домі відбувся перший відкритий концерт Німецького співацького товариства за участю хору та оркестру, який залишив приємні враження у слухачів. Музичним керівником був Б.Е. Каульфус. Він народився в Німеччині, освіту здобув у Бреславському університеті¹¹. Каульфус був відомим у Києві вчителем музики. Він викладав у одному з приватних жіночих пансіонів, Інституті шляхетних дівчат, вів клас фортепіано на курсах Київського відділення Російського музичного товариства. 1868–1876 рр. працював у Київському музичному училищі. У 1880 р. в Одесі було засновано Бахівське товариство, яким керував Карл фон Гампельн, а від 1883 р. — Ганс Гартан. У Одесі існувало також німецьке співацьке товариство «Гармонія». Воно мало свій статут, в якому зазначалося, що його метою є можливість створювати для членів товариства найкращі умови спілкування.

Цікавою пам'яткою музично-культурного життя України того часу є нотні колекції, які збереглися до сьогодні, зокрема колекція Розумовських, в якій значна кількість творів належить перу німецьких композиторів. У ній збереглися копії декількох творів одного з останніх представників композиторської династії Бахів — онука Йогана-Себастьяна, композитора Вільгельма-Фрідріха-Ернста Баха (1759–1845). У Національній бібліотеці України ім. Вернадського у відділі нот зберігається рукописний примірник «королівської» опери «Serenata» з бібліотеки Розумовських. «Серенада» — одноактна опера-пастораль на слова Віллаті вперше була представлена у Шарлоттенбурзі 4 серпня 1747 р. Композиторами-співавторами опери були прусський король Фрідріх II, а також Граун, Кванц та Ніхельман — придворні музиканти короля. Фрідріх II був музичним меценатом, меломаном, флейтистом і композитором. У його творчому доробку 4 флейтових концерти, 121 флейтова соната, декілька творів для оркестру, 3 кантати, арії в операх-пастіччо. Опера «Серенада» входила до репертуару гетьманської капели, що «характеризує смаки української еліти, обізнаність із європейськими музичними новинками, та й рівень професійності українських музикантів»¹². Пізніше опера «Серенада» була відома під назвою «Король-пастух»¹³. Ймовірно, як зазначає у своїй статті співробітниця НБУ Л.Івченко, цей примірник опери Фрідріх II подарував К. Розумовському під час перебування останнього у Німеччині у 1765 р., коли відбулася їхня зустріч.

У другій половині XIX ст. в Україні почала організовуватися професійна музична освіта. Перші навчальні заклади Російського музичного товариства орієнтувалися на аналогічні європейські, зокрема німецькі, освітні установи, переймаючи у них систему організації навчального процесу та програми з музичних дисциплін, користуючись їхньою ж музично-теоретичною та нотною літературою. На викладацьку роботу до музичних навчальних закладів запрошували вітчизняних музикантів-фахівців, які здобули освіту в консерваторіях Німеччини, Австрії, Чехії, а також музикантів із-за кордону. У січні 1868 р. у Києві було засновано музичне училище. Посаду першого директора училища (1868–1875 рр.) обійняв німець за походженням Р. Пфеніг — скрипаль, піаніст, композитор, викладач вокалу та хорового співу в Київському інституті шляхетних дівчат.

У музичних закладах Одеси працювали німецькі музиканти — випускники консерваторій К. Левенштейн, Р. Кауфман та ін. У музичній школі «Товариства аматорів музики» в Одесі, яке очолював видатний український вчений, критик і композитор П. Сокальський, теорію музики викладав Ф. Кестлер, а спів — К. Швамберг, а в музичній школі «Товариства витончених мистецтв» учителем співу був Руф. Визнання отримали і музичні курси К. Лаглера в Одесі.

У другій половині XIX ст. поширеним був досвід удосконалення виконавської майстерності українських музикантів у Європі. У 1844–1850 рр. музичну освіту у Німеччині здобував уродженець Полтавщини, піаніст-віртуоз Т. Шпаковський. Він навчався у Лейпцизькій консерваторії у Ф. Мендельсона й К. Вік. Одночасно Шпаковський здійснював концертну діяльність, виконуючи власні композиції поряд із творами Й.-С. Баха, Л. ван Бетховена, Ф. Мендельсона, Ф. Шопена, Ф. Ліста. У 1852 р. композитор повернувся на Батьківщину і оселився в Харкові, де продовжував активну концертну діяльність. У 1850–1860-х роках він був одним з найвідоміших композиторів, які працювали в жанрах фортепіанної музики.

У Лейпцизькій консерваторії у 1865–1869 рр. навчався також відомий піаніст, композитор і педагог Г.К. Ходоровський. Він студіював у професорів К.-Г. Рейнеке, І. Мошелеса, Е. Венцеля, М. Гауптмана, Е.-Ф. Ріхтера. Упродовж року він навчався у Веймарі у Ф. Ліста. У 1873–1875 рр. Ходоровський працював хоровим диригентом у Лейпцигу¹⁴. 1875–1884 рр. він — викладач Київського музичного училища, а від 1913 — професор консерваторії. Серед його учнів — Л. Ревуцький, К. Квітка. Найвідомішим його твором є «Українська рапсодія». Він — автор романсів, обробок українських народних пісень.

Серед музикантів, які здобували вищу музичну освіту за кордоном, був і композитор, піаніст, педагог, основоположник української національної

композиторської школи, громадський діяч М.В. Лисенко. Микола Віталійович народився 1842 р. в с. Гриньки Полтавської губернії у дворянській родині. Його предки походили з давнього козацького роду. Батько композитора був офіцером, мати закінчила Інститут шляхетних дівчат у Петербурзі, де здобула найкращу за тих часів загальну та музичну освіту. Музична обдарованість хлопця проявилася в ранньому віці, і його мати, яка чудово грала на фортепіано, була його першою вчителькою з музики. «Ці заняття він любив, особливо гру в чотири руки, і взагалі робив у музиці швидкі успіхи, — писав у своїх спогадах його двоюрідний брат Михайло Старицький. Техніка йому давалась надзвичайно легко, музикальна пам'ять з перших кроків виявилась у незвичайних розмірах; шестилітня дитина вражала всіх вправністю і чистотою своєї гри, і навіть у деякій мірі почуттям при виконанні складних п'єс»¹⁵. М. Лисенко зростав у музично сприятливій атмосфері. З дитинства він чув багато українських народних пісень, знайомився з національними традиціями, обрядами, що мало великий вплив на майбутнього українського композитора.

Загальну освіту М. Лисенко здобував спочатку у київських приватних пансіонах для дворянських дітей, потім у Харківській гімназії, де продовжував навчатися і музиці. У пансіоні Гедуена вчителем музики у Лисенка був чеський музикант Паночіні, який мав європейську консерваторську освіту і був одним з кращих київських викладачів з фортепіанної гри. Під його керівництвом майбутній композитор осягав мистецтво гри на фортепіано і уже в юному віці виконував складні твори. Паночіні навчав Лисенка і теорії музики. У Харкові під керівництвом його педагогів — російського композитора М. Дмитрієва і чеського музиканта Й. Вільчека — Лисенко почав вивчати твори європейських класиків Л. ван Бетховена, В. Моцарта, Ф. Ліста, Р. Шумана, а також свого улюбленого композитора Ф. Шопена. Слід зазначити, що Й. Вільчек, який був одним з найкращих у місті педагогів фортепіанної гри, відіграв помітну роль у формуванні музично-естетичних поглядів М. Лисенка. Тут він почав збирати народні пісні та робити до них фортепіанний супровід. Його світогляд формувався у той час під впливом прогресивної художньої літератури. Особливо сильно вплинув на М. Лисенка «Кобзар» Т.Г. Шевченка, з яким він вперше познайомився в домі свого дядька Андрія Романовича. Останній виховував у хлопця любов до рідного слова, української літератури й музики.

1859 р. М. Лисенко вступив до Харківського університету, а через рік перевівся до Київського університету, оскільки у той час до Києва переїхали його батьки. Тут Лисенко поринув у культурно-громадську діяльність. У студентських концертах він виступав як піаніст-соліст,

акомпаніатор, керівник хорів. Навчаючись в Університеті св. Володимира, Лисенко почав писати свої перші твори, в основному це були обробки українських народних пісень¹⁶. 26 лютого 1864 р. відбувся концерт-вистава, присвячений пам'яті Т.Г. Шевченка, в якому були виконані українські народні пісні та музично-театральні твори «Наталка-Полтавка» І. Котляревського і «Простак» В. Гоголя (батька М. Гоголя) з музикою М. Лисенка¹⁷.

1864 р. М. Лисенко закінчив Київський університет, а навесні 1865 р. захистив магістерську дисертацію. Працював мировим посередником у Таращанському повіті на Київщині, але ця робота не приваблювала його. Холодний раціональний підхід до дійсності ніяк не знаходив собі місця у серці, що полум'яніло палкою вірою та ентузіазмом. Пропрацювавши один рік на цій посаді Лисенко залишив службу і повернувся до Києва. І тоді він вирішив повністю присвятити своє життя музичній діяльності.

1863 р. було засновано Київське відділення Російського музичного товариства, яке проводило до 10 концертів за сезон. Завдяки його діяльності кияни мали можливість регулярно знайомитися з творами західноєвропейської та російської класики. Серед членів відділення було багато чехів, поляків та німців. Директором відділення було призначено Р. Пфеніга, досвідченого музиканта, диригента, хормейстера. Газета «Киевлянин» писала: «Німець-музикант, що давно живе у Росії і ознайомився з творами російських композиторів, палко відданий своїй справі, наважився утворити в Києві товариство музикантів для того, щоб розвинути і в публіці, і в самих членах товариства розуміння витонченого і по можливості правильного погляду на мистецтво і знайомство зі своєю російською музикою»¹⁸. Вихований на традиціях західноєвропейської музичної школи, він значну увагу приділяв зразкам класичної музики. М. Лисенко, як відомий піаніст і як член відділення, систематично брав участь у концертах товариства. Так, 1867 р. кияни мали можливість послухати твори Л. ван Бетховена «Каріолан», «Емонт», VI симфонію, третій фортепіанний концерт, «Концертну парафразу» Ф. Ліста на теми опери Д. Верді «Ріголетто» тощо у виконанні М. Лисенка¹⁹. З іншими музикантами він виступав у фортепіанних ансамблях, наприклад, грав концерт Й.-С. Баха для трьох фортепіано з оркестром. Однак, він розумів, що йому потрібна вища музична освіта. Як пише у своїх спогадах М. Старицький, «консерваторія стала його заповітною мрією»²⁰.

У той час багато українських музикантів навчалися в консерваторіях Західної Європи, зокрема у Німеччині. У вересні 1867 р. М. Лисенко вирушив за кордон і вступив до Лейпцизької консерваторії, яка тоді вважалася однією з кращих у Європі, для вдосконалення виконавської та композиторської майстерності. На вступному іспиті Лисенко виконав твір

німецького композитора Ф. Мендельсона, який 1843 р. заснував у Лейпцигу консерваторію. У цьому навчальному закладі Лисенко займався музикою, вивчав музично-теоретичні дисципліни та композицію. По класу фортепіано у нього було три викладача — відомі німецькі музиканти, професори К. Рейнеке, Е. Венцель та І. Мошелес. У листі до рідних у жовтні 1867 р. М. Лисенко писав: «Венцель, кажуть, найвизначніший учитель, він майже не грає сам, але метод навчання геніальний. Його порівнюють у консерваторії з Шуманом у викладанні...»²¹. Е. Венцель був також автором музично-критичних статей «Нового музичного журналу», заснованого у 1834 р. німецьким композитором Р. Шуманом²². Головною метою журналу було, як писав сам засновник, «підняти значення мистецтва». Підкреслюючи прогресивний характер свого видання, він дав йому девіз «Молодість і рух». Р. Шуман один із перших вітав творчість Л. Берліоза, Й. Брамса, Ф. Ліста, Ф. Шопена²³.

Видатний піаніст-віртуоз І. Мошелес — викладач класу фортепіано у М. Лисенка — був другом Л. ван Бетховена, спілкувався з Ф. Лістом, Ф. Шопеном, Р. Шуманом, Ф. Мендельсоном. Останній після відкриття Лейпцизької консерваторії запросив Мошелеса, який жив тоді у Лондоні, на посаду викладача. У Лондоні він працював у Королівській музичній академії²⁴. Мошелес належав до школи, що прагнула до правильного розуміння музичних творів і гарного їх виконання. М. Лисенко відвідував також клас ансамблю, який проводили К. Рейнеке і Ф. Давід. Останній був одним із найвидатніших на той час німецьких скрипалів-віртуозів. Музично-теоретичні дисципліни Лисенко вивчав під керівництвом видатних німецьких музикантів Е. Ріхтера — автора популярних підручників з гармонії, О. Пауля і В. Папперіца²⁵.

У Лейпцизькій консерваторії Лисенко за короткий період опанував велику кількість фортепіанних творів. Він безпосередньо залучався до вивчення музичної творчості західноєвропейських композиторів. Навчальний репертуар складала переважно твори Й.-С. Баха, Л. ван Бетховена, Ф. Мендельсона, Ф. Шопена, Р. Шумана, а також п'єси К. Вебера, Ф. Ліста, Ф. Шуберта. За роки навчання Лисенко досяг високого концертно-виконавського рівня, про що свідчили його виступи на іспитах, відкритих концертах та студентських вечорах. Будучи учнем відомих піаністів-педагогів, які самі були палкими поціновувачами і невтомними пропагандистами творів європейської класики, Лисенко став відданим шанувальником їх творчості, зокрема твори геніального німецького композитора Л. Бетховена він часто грав для широкої публіки. Його виступи завжди мали великий успіх у слухачів і схвально сприймалися професорами і студентами.

М. Лисенку, незважаючи на труднощі, вдавалося успішно поєднувати заняття по класу фортепіано з музично-теоретичними дисциплінами і

композицією. Наполегливість і старанність у навчанні давали хороші результати, про що у піврічних свідоцтвах зазначали його викладачі. Так, у свідоцтві, датованому 27 квітня 1868 р., студенту Лисенку була дана наступна характеристика:

Теорія музики і композиції: «Пан Лисенко надзвичайно старанний учень. Встигає дуже добре. Д. Папперіц»; «Пан Лисенко є моїм учнем упродовж зовсім короткого часу, але виявив велику наполегливість і в усіх відношеннях є прекрасним учнем. Е. Ріхтер».

Гра на фортепіано: «Пан Лисенко — один з моїх найстаранніших і найталановитіших учнів. К.Рейнеке»; «Пан Лисенко — один з моїх найбільш обдарованих учнів, виявив зразкову старанність і досяг великих успіхів. Е.Венцель».

Ансамбль: «Дуже талановитий! Ф. Давід»²⁶.

Значний вплив на Лисенка як музиканта і композитора мало активне музичне життя Лейпцига, який був одним з найбільших музичних центрів Німеччини. Він часто відвідував концерти, де мав можливість насолоджуватися майстерним виконанням відомими музикантами творів європейської класики.

Особливо захоплено він відгукувався у своїх листах про концерти, що відбувалися в залі Gewandhaus'a (філармонія та концертний зал у Лейпцигу). «Істинна насолода серед занять — це концерти Gewandhaus'a»²⁷. У концертній практиці того часу особливо почесне місце посідали твори композиторів романтичного напрямку. Національно-романтичний напрям у музиці Німеччини зародився ще за Л. ван Бетховена — на початку XIX ст.²⁸ Але справжній романтизм у німецьку музику прийшов лише з початком епохи Реставрації разом з К. Вебером, потім Р. Шуманом²⁹. Вебер увійшов у історію музики як творець народно-національної німецької опери³⁰. Естетична думка німецьких композиторів середини XIX століття — К. Вебера, Р. Шумана, раннього Р. Вагнера — вирізняється в музичній спадщині того часу найбільшою життєвістю і свіжістю³¹. Саме у Лейпцигу М. Лисенко познайомився з музикою цих композиторів. Він захоплено згадував оркестр Лейпцизької філармонії. «Що то за оркестр? Боже мій, коли б ви чули! Коли професори грають. Давид першу скрипку грає!»³². На концертах він слухав виступи німецької піаністки, дружини композитора Р. Шумана Кларі Шуман з Дрездена, знаменитого флорентійського струнного квартету Петерса, німецького піаніста-віртуоза К. Таузіга з Берліна, учня Ліста, який, за словами Лисенка, перевершив свого вчителя у виконанні. «Він уже знаменитий європейський піаніст, — писав Лисенко у листі від 18 жовтня 1867 р. до рідних, — який має свою школу молодих піаністів у Берліні. Він, кажуть, ще значно вище Бюлова»³³ (Ганс Бюлов — німецький піаніст і диригент, учень Ліста).

У виконанні знаменитих музикантів Лисенко слухав симфонію Моцарта «Юпітер», увертюру до опери «Гугеноти» Дж. Мейєрбера, концерт Шумана для фортепіано з оркестром, 4-ту симфонію Бетховена, увертюру Вебера до опери «Евріанта». У оперних театрах Лейпцига і Берліна Лисенко прослухав опери В. Моцарта «Викрадення з Сералія», Л. ван Бетховена «Фіделіо», К. Вебера «Оберон», Дж. Мейєрбера «Африканка» тощо.

Перебуваючи у Лейпцигу, Лисенко відвідував також концерти органної музики, у програмі яких переважали передусім твори Й.-С. Баха. Йому дуже подобався хор хлопчиків з Thomas Kirche (церква св. Хоми). «Був я в знаменитій Thomas Kirche, тій самій, де Й.-С. Бах був органістом, — згадував М. Лисенко. Величезний, похмурий з чорними стінами будинок, з довгими і вузькими вікнами, крутою кришою і високою шпильоподібною дзвіницею. Тут кожної суботи о пів на чотирнадцяту годину збігається весь музичний Лейпциг послухати великий хор хлопчиків, який співає під орган. Але що це за спів, — божественний — і співають усі хори Баха, Бетховена, Ріхтера, Рейнеке та ін. знаменитостей»³⁴. До речі, Лисенкові пощастило стати свідком святкування 31 жовтня 1867 р. у Лейпцигу 350-літнього ювілею славнозвісної церкви³⁵. Численні концерти, в тому числі і класичної музики, відбувалися також на естраді великого лейпцизького ресторану «Schützenhaus».

Слід зазначити, що знайомство в концертних залах, театрах із зразками класичного мистецтва мало велике етико-педагогічне значення. Адже на той час такі концерти були для студентів унікальною, єдиною можливістю ознайомитися зі світовою музичною спадщиною у чудовому живому звучанні.

За роки навчання в Лейпцизькій консерваторії М. Лисенко почав писати інструментальну музику. Цьому сприяли заняття з композиції, теорії музики, удосконалення гри на фортепіано. Серед його ранніх творів — струнний квартет і тріо для двох скрипок і альту, увертюра для симфонічного оркестру на тему пісні «Ой запив козак, запив». Студентською роботою з композиції була перша частина симфонії до мажор, яку Лисенко написав 1869 р. Не дивлячись на те, що на цих перших роботах позначився певний вплив традицій Лейпцизької консерваторії, зокрема романтичної музики Р. Шумана і Ф. Мендельсона, Лисенко намагався наповнити свої твори новим національним забарвленням.

У Лейпцигу молодий композитор написав також музику до «Заповіту» Т.Г. Шевченка, пісні-романси «Ой одна я одна», «Туман, туман долиною», «Ой чого ти почорніло», «Над Дніпровою сагою», «Сонце заходить» тощо, які започаткували великий цикл під назвою «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка»³⁶. Він складався із солоспівів, ансамблів та

хорових творів. У листі до П.О. Куліша від 23 липня 1869 р. з Німеччини М. Лисенко писав: «... Сам я тепер ревно працював над Шевченком: увів його кілька поспівів на музику. Згодом появлю, може, цілий цикл його поезій піснею й іншою формою, бо у нас є велика недостача на розвій музики української...»³⁷.

Слід зазначити, що з поезією Т.Г. Шевченка була нерозривно пов'язана вся творча діяльність композитора. На тексти поета М. Лисенко написав 54 романси, в яких показав душевний стан простих людей у різних життєвих і соціально-історичних ситуаціях.

1868 року в Німеччині Микола Віталійович видав першу збірку українських народних пісень у власній обробці, яку він підготував ще до вступу в Лейпцизьку консерваторію, активно опрацьовуючи фольклорний матеріал, вивчаючи музичну та теоретичну літературу. Сприяв у виданні збірки його викладач, професор Е. Венцель, якому дуже сподобалися пісні і він познайомив М. Лисенка з нотним видавцем К. Редером. У його видавництві і була надрукована праця³⁸. Це видання мало велику науково-етнографічну цінність, що поклато початок нового етапу в українській музичній творчості і фольклористиці. До збірника ввійшло 40 народних пісень, серед яких «Ой зійшла зоря», «Оженивсь козак», «Ой пила та Лемериха», «Ой пушу я кониченька», «Гей не дивуйте», «Ой гаю мій, гаю», «Лугом іду, коня веду», «Дощик» та ін.

Будучи студентом консерваторії, М. Лисенко активно займався виконавською діяльністю як піаніст. 1867 р. він був запрошений до Праги як представник української музичної культури для участі у великому слов'янському концерті російського співака й диригента Д.О. Агренева. Тут Лисенко виконував обробки народних пісень для фортепіано, які викликали загальне захоплення у слухачів. Місцеві газети надрукували схвальні відгуки про його виступи. Так, газета «Narodni Listy» писала: «Пан Лисенко родом українець, учиться в Лейпцизькім консерваторіумі. Його виразна і рівна гра була всім до вподоби. Найкраще ж подобались українські пісні, покладені ним самим з великою пильністю і дотепністю...»³⁹.

За два роки М. Лисенко пройшов повний курс навчання в Лейпцизькій консерваторії, що для більшості студентів становив чотири роки. На випускному екзамені, що відбувався 8 квітня 1869 р. в залі філармонії, Лисенко виконав 4-й концерт для фортепіано з оркестром Л. ван Бетховена. У рецензії на виступ, що була надрукована у газеті «Leipziger Tageblatt» від 10 квітня 1869 р., зазначалося: «Виконання пана Миколи Лисенка з Києва було справді видатним. Першу частину дуже складного концерту Бетховена він зіграв з натхненням і артистизмом»⁴⁰. У травні 1869 р. Лисенку його викладачі по консерваторії запропонували зробити

концертне турне по Європі. З цього приводу він у листі до рідних від 30 травня 1869 р. з Лейпцига писав: «У п'ятницю я грав прелюдію і фугу Мендельсона на вечірньому концерті. Виконання моє дуже сподобалося Рейнеке і Паулю, останній спитав мене, куди ж я хочу зробити свою музичну подорож (артистичну), у Бреславль чи Відень, чи Варшаву; я, не маючи, звичайно, про себе такої високої думки, щоб наважитися грати концерти в Європі, відповідав, як кошти дозволять... але мене більше радує тут така висока оцінка моєї гри, гідної концертів на європейських естрадах»⁴¹.

У свідоцтві, виданому 28 вересня 1869 р., його викладачі по класу фортепіано зазначали: «Пан Лисенко завжди був зразково-старанним учнем, набув вельми значної техніки, так само як і правильного розуміння як класичних, так і сучасних творів. К. Рейнеке».

«Пан Лисенко при своїй зразковій старанності і своєму чудовому таланті досяг блискучих успіхів і є зараз піаністом, віртуозна техніка якого і характерне, блискуче, повне пориву і натхнення виконання набагато перевершує звичайні вимоги до учнів. Крім того, він має досить незвичайний за своєю змістовністю та різноманітністю репертуар вивчених творів. Е. Венцель...»⁴².

7 жовтня 1869 р. М. Лисенко одержав диплом про закінчення навчання в Лейпцизькій консерваторії, в якому зазначалося, що «у своїй музично-художній діяльності Лисенко завдяки хорошій підготовці й обдарованості досяг відмінних успіхів»⁴³. Він здобув освіту за двома спеціальностями — як піаніст і як композитор. Перебуваючи за кордоном, Микола Віталійович, який віддано любив свою батьківщину, у своїх листах до рідних і друзів постійно цікавився культурним життям України, насамперед українською музикою. На лейпцизький період припадає і одруження Миколи Віталійовича Лисенка з українською співачкою Ольгою Олександрівною О'Коннор, що відбулося під час канікул влітку 1868 р. в Україні.

Після закінчення Лейпцизької консерваторії М. Лисенко повернувся до Києва і почав активно займатися музично-просвітницькою діяльністю. Він виступав у концертах як піаніст, викладав у музичній школі, збирав і обробляв народні пісні, був організатором хорів, концертів. Його музика стала джерелом подальшої європеїзації українського музичного життя у напрямі професійного розвитку. Широкий резонанс не лише в Україні та Росії, але й за кордоном, мали організовані М. Лисенком в Києві й Петербурзі концерти слов'янської музики. Так, у березні 1871 р. в залі Дворянського зібрання у Києві Микола Віталійович улаштував хоровий концерт з народних слов'янських пісень — українських, російських, чеських, болгарських, сербських, хорватських та ін., який отримав високу оцінку його сучасників⁴⁴. М. Лисенко написав понад 40 хорових творів, які стали вагомим внеском у розвиток української музичної культури⁴⁵.

У педагогічній і концертній діяльності М. Лисенко був палким прихильником і пропагандистом творчості видатних німецьких композиторів Й.-С. Баха, Л. ван Бетховена, Р. Шумана та ін. Їхні твори часто звучали в його концертних виступах, були обов'язковими у навчально-виховній практиці Лисенка-педагога: у репертуарі його учнів-піаністів, на заняттях з музично-теоретичних дисциплін, у процесі музичного виховання членів керованих ним хорових колективів⁴⁶. Прихильне ставлення до німецьких композиторів-класиків було показником високої професійної майстерності українського митця.

М. Лисенко протягом усього життя брав участь у фортепіанних ансамблях. Він неодноразово виконував на концертах твори західноєвропейських композиторів для нетрадиційного складу, так наприклад, концерт для трьох клавирів Й.-С. Баха, фортепіанний дует на мотиви симфонічної поеми «Манфред» для двох фортепіано у вісім рук К. Рейнеке, п'єсу І. Мошелеса для двох фортепіано «Спогади про Генделя» тощо. Лисенком також був написаний твір для двох фортепіано під назвою «Урочистий марш». Музичні твори для такого складу призначалися для публічного виконання і були написані в блискучій віртуозній манері⁴⁷.

Поряд із виконавською Лисенко активно займався композиторською діяльністю. 1880–90-ті роки в житті М. Лисенка були періодом плідної композиторської творчості. Понад десять років (1880–91) тривала робота над оперою «Тарас Бульба» за однойменною повістю М. Гоголя. Увібравши творчий досвід зарубіжного оперного мистецтва, композитор зробив у цьому творі тонкі паралелі, наприклад, до декоративності Мейєрберської «Африканки», котру, як уже зазначалося, Лисенко слухав у Лейпцигу під час навчання і яка справила велике враження на молодого студента Лейпцизької консерваторії⁴⁸. «Що за краса!» — писав він у листі до рідних. Лисенко підготував до видання клавир, який був надрукований у 1913 р. у Лейпцигу уже після смерті композитора⁴⁹. Ним були створені також опери «Різдвяна ніч» (1874), «Утоплена» (1883), дитячі опери «Коза дереза» (1888), «Пан Коцький» (1891), «Зима і Весна» (1892), музично-драматична мініатюра «Чарівний сон» (1894), було зроблено упорядкування музики до опери «Наталка Полтавка» І. Котляревського (1889) тощо⁵⁰.

М. Лисенко у 1893 р. створив також цикл романсів на слова Г. Гейне в перекладі Лесі Українки й М. Славинського. Його приваблювали поетичні образи німецького поета-романтика. На тексти із циклу «Ліричне інтермецо» Г. Гейне композитором було написано дванадцять романсів і два дуети. Серед них — «Коли настав чудовий май», «Коли розлучаються двоє», «У мене був коханий рідний край», «Чого так поблідли ті рожі ясні», «З мого тяжкого суму», «Не жаль мені», «На півночі на кручі»

та ін.⁵¹ Композитор вважав, що жанр ліричного романсу є ефективним засобом виховання художньо-естетичних смаків у слухачів. Широта ліричного висловлювання, так притаманна Лисенкові, проявилася і в його баладі «В розкішній красі таємничій», в якій відчутний вплив німецького композитора Р. Шумана, романтично-схвильована музика якого приваблювала українського митця. Слід зазначити, що М. Лисенко у певні періоди творчості створював композиції, що спиралися виключно на естетичні та музичні традиції європейського, передусім німецького романтизму. Деякі твори композитора мають чимало спільного з творами німецьких романтиків — Ф. Мендельсона, Р. Шумана. Автор намагався створити українські інтерпретації популярних творів.

Доба романтизму вперше проголосила завданням творчості митців зобразити життя народу, опанувати і використати фольклор як джерело і вияв національної своєрідності. Розвиваючи й утверджуючи в українській музиці естетичні засади романтизму, композитор широко використовував українську народну пісню. Незважаючи на жорсткі утиски з боку царського уряду щодо застосування української мови в усіх друкованих виданнях, театральних виставах, друкуванні текстів до нот, Лисенко продовжував інтенсивно працювати над подальшими творами з циклу «Музика до «Кобзаря», який він розпочав ще у Лейпцигу. Він видав сім випусків «Збірника українських пісень» (1868–1911). М. Лисенко був знаний і як вчений-фольклорист завдяки популяризації українського фольклору серед широкої громадськості України і за її межами. Його наукові розвідки про українську народну пісню, зокрема його праця «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконаних Остапом Вересаєм», написана у 1873 р., лягли в основу розвитку вітчизняної національної фольклористики⁵².

Музичну освіту в Лейпцизькій консерваторії отримав і талановитий український композитор з Полтавщини М.М. Калачевський. Його викладачем з композиції був професор Ріхтер. Дипломною роботою молодого музиканта була «Українська симфонія», яку він написав у 1876 р. У цьому творі можна помітити впливи естетичних тенденцій, які панували тоді в Лейпцизькій консерваторії. Зокрема, «Українська симфонія» має низку спільних рис з «Шотландською симфонією» одного з видатних романтиків ХІХ ст. Ф. Мендельсона. Після закінчення навчання Калачевський повернувся в Україну, оселився в Кременчуці, був організатором і активним учасником музичного життя міста. Композитор написав 19 романсів на тексти російських поетів, декілька фортепіанних творів, «Реквієм» для хору, струнного оркестру, органа й соліста.

Таким чином, можна зазначити, що для ХІХ ст. характерним є розквіт національних музичних шкіл, що спиралися на традиції народного

мистецтва. Перша половина XIX ст. — це час інтенсивного підйому німецької музичної культури, яка справляла помітний вплив на розвиток української музики. Українсько-німецькі музичні зв'язки проявлялись як у тематиці і стилістиці творчості музикантів обох країн, так і в практичній діяльності. У той час багато німецьких музикантів працювали педагогами, диригентами і виконавцями на теренах України.

Важливим напрямом співпраці двох країн в галузі музичного мистецтва другої половини XIX ст. було навчання українських музикантів у Німеччині, де існувала ціла низка доволі самостійних композиторсько-теоретичних шкіл, серед яких найбільш впливовими були берлінська та лейпцизька.

У Лейпцизькій консерваторії українські музиканти студіювали у таких відомих німецьких музикантів і композиторів, як Ф. Мендельсон, К. Рейнеке, Е. Венцель, Е. Ріхтер та ін. Навчаючись за кордоном, вони намагалися відібрати і засвоїти з європейської музичної культури те, що могло сприяти розвитку національного мистецтва. У Лейпцизькій консерваторії музичну освіту здобували українські музиканти, композитори Т. Шпаковський, Г. Ходоровський, М. Калачевський та ін. Видатний наддніпрянський композитор М.В. Лисенко, засвоюючи досягнення західноєвропейських композиторів, зокрема німецьких, звернувся до інтонацій національного фольклору. Він намагався писати свої твори на основі української народнопісенної спадщини, підняти в них найважливіші теми української історії та фольклорних звичаїв, заклавши тим самим основи української національної музики.

¹ Історія української музики. Т. 2. XIX століття. — К., 2009. — С. 359.

² Кузьмін М. Забуті сторінки музичного життя Києва. — К., 1972. — С. 208.

³ Києвлянин. — 1875. — 22 апреля. — С. 2.

⁴ Там же. — 1897. — 3 июня. — С. 1.

⁵ Там же. — 3 мая. — С. 2.

⁶ Киевская газета. — 1905. — 20 мая. — С. 4.

⁷ Там же. — 1904. — 11 апреля. — С. 2.

⁸ Історія української музики. Т. 2. XIX століття. — К., 2009. — С. 621.

⁹ Муха А.І. Композитори світу в їх зв'язках з Україною. — К., 2000. — С. 17.

¹⁰ Там само. — С. 20, 41.

¹¹ Кузьмін М. Вказ. праця. — С. 39.

¹² Івченко Л. Київський слід прусського монарха // «Art line», 1997, № 5–6. — С. 51.

¹³ Там само. — С. 50.

- ¹⁴ Історія української музики. Т. 2. XIX століття. — К., 2009. — С. 419.
- ¹⁵ Михайло Старицький. К біографії Н.В. Лысенка (вспоминання) // Микола Лисенко у спогадах сучасників. У двох томах. — Т. 1. — К., 2003. — С. 13.
- ¹⁶ Музична культура України, Німеччини й Австрії. — Чернівці, 2009. — С. 42.
- ¹⁷ Белікова В.В. Історія української музики. Творча діяльність видатних музикантів України кінця XIX — др. половини XX ст. — Кривий Ріг, 2008. — С. 32.
- ¹⁸ Києвлянин. 1866. — 3 марта. — С. 2.
- ¹⁹ «Art line», 1997, № 12. — С. 32.
- ²⁰ Михайло Старицький. К біографії Н.В. Лысенка (вспоминання) // Микола Лисенко у спогадах сучасників. У двох томах. — Т. 1. — К., 2003. — С. 32.
- ²¹ До рідних. 7 жовтня (25 вересня) 1867 р. // Лисенко М.В. Листи. — К., 2004. — С. 28.
- ²² Друскін М. История зарубежной музыки. Вып. 4. Вторая половина XIX века. — М., 1976. — С. 5.
- ²³ Конен В.Д. История зарубежной музыки. Вып. 3. М., 1976. — С. 313–314.
- ²⁴ Курковський Г. Микола Віталійович Лисенко — піаніст-виконавець. — К., 1973. — С. 33–34.
- ²⁵ Муха А.І. Композитори України та української діаспори. — К., 2004. — С. 265.
- ²⁶ Архімович Л.Б., Гордійчук М.М. М. Лисенко: Життя і творчість. — К., 1992. — С. 40.
- ²⁷ До рідних. 30 (18) жовтня 1867 р. // Лисенко М.В. Листи. — К., 2004. — С. 33.
- ²⁸ Конен В.Д. Указ. соч. — С. 196.
- ²⁹ Музыкальная эстетика Германии XIX века. Т. 1. — М., 1981. — С. 52.
- ³⁰ Конен В.Д. Указ. соч. — С. 267.
- ³¹ Музыкальная эстетика Германии XIX века. Т. 1. — М., 1981. — С. 53.
- ³² До рідних. 21 (9) жовтня 1867 р. // Лисенко М.В. Листи. — К., 2004. — С. 31.
- ³³ До рідних. 15 (3) грудня 1867 р. // Там само. — С. 39.
- ³⁴ До рідних. 7 жовтня (25 вересня) 1867 р. // Там само. — С. 29.
- ³⁵ До рідних. 30 (18) жовтня 1867 р. // Там само. — С. 34.
- ³⁶ Белікова В.В. Вказ.праця. — С. 33.
- ³⁷ До П.О. Куліша. 23 липня 1869 // Лисенко М.В. Листи. — К., 2004. — С. 83.
- ³⁸ До рідних. 15 (3) грудня 1867 р. // Там само. — С. 35.
- ³⁹ Лисенко О. З листування М.В. Лисенка // Радянська музика. — К., 1941. — № 2. — С. 39.
- ⁴⁰ Leipzig Tageblatt. — 1869. — 10 April.
- ⁴¹ До рідних. 29 (17) травня — 30 (18) травня 1869 р. // Лисенко М.В. Листи. — К., 2004. — С. 80.
- ⁴² Курковський Г. Вказ. праця. — С. 45.
- ⁴³ Центральний державний історичний архів України. — Ф. 442, оп. 814, спр. 17. — Арк. 12.
- ⁴⁴ Архімович Л.Б., Гордійчук М.М. Вказ. праця. — С. 65.

⁴⁵ Бєлікова В.В. Вказ.праця. — С. 37.

⁴⁶ Музичне мистецтво. Вип. 3. Й.-С. Бах та його епоха в історії світової музичної культури. — Донецьк–Лейпциг, 2003. — С. 52.

⁴⁷ Музыкальная культура: история и современность. — Донецк, 1997. — С. 18.

⁴⁸ Драч І. Першим завжди найважче // «Art line», 1997, № 10–11. — С. 43.

⁴⁹ Бєлікова В.В. Вказ.праця. — С. 43.

⁵⁰ Історія української музики. Т. 2. ХІХ століття. — К., 2009. — С. 503.

⁵¹ Там само. — С. 323.

⁵² Музична культура України, Німеччини й Австрії. — Чернівці, 2009. — С. 43.

В статье освещаются вопросы истории украинско-немецких музыкальных связей в XIX в. Особое внимание уделено обучению украинских музыкантов, в частности М.В.Лысенка, в Германии, влиянию немецкой музыкальной культуры на их творчество.

Ключевые слова: *Украина, Германия, Лейпцигская консерватория, преподаватель, музыкант, композитор, музыкальное произведение, концерт.*

The article deals with the history of Ukrainian-German musical relations in the nineteenth century. Special attention is paid to Ukrainian musicians study in Germany, Lysenko in particular, and to the influence of German music culture on their creative work.

Keywords: *Ukraine, Germany, conservatory, teacher, musician, composer, piece of music, concert.*